

INTRODUCTIE

DE STEENFABRIEK

Wim is 5 jaar als de oorlog uitbreekt.

Van huis uit niet zo'n prater, maar als je hem hoort vertellen, dan is het niet zo moeilijk de kleine jongen te zien, die doodsbang is voor de overkomende vliegtuigen.

De weg naar school is dan lang, een uur heen en een uur terug. Onbeschermd, over landbouwwegen met diepe karrensporen, tussen akkerbouwgronden en weilanden, vooral wanneer aan de overkant van de rivier de Duitse steden Kleve en Emmerich gebombardeerd worden.

Bang voor het lawaai, voor de bommen, voor neerstortende vliegtuigen. Soms een toevlucht zoekend in de steenfabriek. De steenfabriek die zo'n grote rol speelt in het leven van Wim, zowel voor, tijdens, als na de oorlog.

INTERVIEW

Als kind, nog op de lagere school, werkte Wim al op de steenfabriek.

Vader helpen, heette dat. De kinderen werkten daar vaak op blote voeten.... de stenen moesten gekanteld worden; dat noemden ze opsnijden, daar hadden ze maar wat graag kinderen voor want die hadden kleine voetjes, waardoor ze precies tussen de rijen stenen door konden lopen..., zo ging dat....

In de woonkamer in zijn huis hangt een foto van de steenfabriek van destijds. Inmiddels verworpen tot een ruïne.

Daarnaast twee kleinere foto's, een van zijn vader en een van zijn moeder.

Hij wijst op de foto's.: *Mijn vader staat daar met die stenen, zie je..? Ik heb goede ouders gehad. Mijn vader was niet zo iemand die je complimenten gaf liet het niet gauw blijken als je iets goed gedaan had. Hij was goed voor mijn moeder... en hij was handig: maakte voor ons prikkers voor op de slee..., zwaar lichamelijk werk moest hij verrichten, misschien dat ,hij daar al zijn energie voor nodig had...*

De foto's versterken het beeld dat Wim al vertellend over zijn leven oproept. Een sfeer van armoede, van afhankelijkheid, van vrouwen en kinderarbeid. Waar zachtjes uitgedrukt, nogal geprofitteerd werd van de zwakke economische positie van de meeste mensen. Zijn moeder vertelde dat , de vrouwen onder het werk hun kinderen de borst gaven, om daarna het werk weer te hervatten. Een geïsoleerde gemeenschap, in een gebied dat bij hoog water, (iets dat in het voor en najaar regelmatig voorkomt) ook nog eens volkomen afgesloten raakt van de buitenwereld. Het sociaal isolement blijft tot lang na de Tweede Wereldoorlog gehandhaafd.

Als de oorlog uitbreekt gaat Wim de eerste jaren nog gewoon naar school. Hij moet een klein uur lopen door een eenzaam gebied, tussen de akkerbouwgronden en in de wijde omgeving zijn er hooguit twee boerderijen te vinden. Bij luchtalarm is hij vaak nog maar halverwege. Hij weet dan niet waar hij het zoeken moet en duikt angstig weg in een sloot of achter een struik.

Zo komt hij ooit niets vermoedend in een zogenaamd *Sperrgebiet* terecht: *als kind weet je dat niet zo goed*. Als hij tussen het spoor van de steenfabriek loopt en toevallig omkijkt, ziet hij dat er van grote afstand een Duitse soldaat een geweer op hem richt. Juist op dat moment duwt een ander het weer naar beneden.... Hij vraagt zich nog steeds af of het moment van achterom kijken misschien zijn redding is geweest....

Het overkomt hem ook eens dat hij, vlak bij huis aangekomen, geweerschoten hoort. Het is des te angstiger omdat hij niet kan zien wat er gebeurt. Hij maakt daarop een hele omweg om thuis te kunnen komen en ziet dan pas wat er aan de hand is: Duitse soldaten schieten elektriciteitsleidingen kapot. ...omdat ze toch niets te doen hebben... Zij staan hun tijd te verdrijven en het kind Wim is doodsbang. De weg naar school is uitermate onbeschermd. Er is heel vaak luchtalarm, hoewel je daar niet altijd van op aan kan. Ooit stond hij bij een neergestort brandend vliegtuig, waarvoor geen alarm was afgestaan. Hij beseft maar al te goed dat het hem had kunnen treffen. Hij herinnert zich de reuk, want die dingen stonken. Het mica werd er vaak uitgehaald, het zwartgeblakerde mica had een weeïge, zoete geur.

Zijn vader wordt tewerkgesteld bij de Arbeitseinsatz. Hij weet niet of dit vrijwillig of gedwongen gebeurt. Hij ziet zijn vader vanaf september 1941 tot en met september 1944 niet of nauwelijks. Zijn moeder blijft met de kinderen achter, het inkomen wordt onregelmatig en de voedselvoorziening schaars. Een beroerde tijd.

Tegen het einde van de oorlog nemen de Engelse bombardementen op de Duitse grenssteden Kleve en Emmerich in hevigheid toe. *In de verte hoorde je het gebrom al, terwijl je ze nog niet zag en dan werd het een steeds heviger gedreun van de massa's vliegtuigen die overkwamen. Op een gegeven moment was het boven Emmerich helemaal zwart....*

Regelmatig verblijft men in die periode in de schuilkelders: de kelder onder hun huis of in de steenfabriek. Thuis krijgen ze dan van Wim's moeder een kaarsje en gebukt moeten ze dan maar afwachten wat er gebeurt en vooral stil zijn, niet praten, luisteren.

Niet alleen in afwachting van de bommen die ergens zullen vallen..., maar er kunnen ook soldaten komen, om het huis te doorzoeken of om een handgranaat naar binnen te gooien.....

Wim weet heel goed dat als een bom of een vliegtuig hun huis treft, zij in die kelder net zo weerloos zijn als elders.

Eind 1944 ontkomt vader aan de tewerkstelling, waarschijnlijk ontsnapt. Hij verschuilt zich daarna in de steenfabriek. De totale arbeidsinzet die in september 1944 wordt ingevoerd geldt voor alle mannen tussen de 18 en 45 jaar. Dwangarbeid. Kort daarop moet vanwege de frontlinie het hele gebied in februari 1945 geëvacueerd worden. Vanwege het slechte weer en de hoge waterstand biedt de steenfabriek een tijdelijk onderkomen.

Op een dag ziet Wim, die op dat moment buiten achter een stapel stenen staat twee Duitsers aankomen: *ze hadden speciale uniformen aan, zo had ik ze de hele oorlog nog niet gezien; ik wist meteen dat er iets bijzonders was en dat ze van een speciale eenheid waren. Ze hadden van die glimmende laarzen aan en hoge uniformpetten, met emblemen erop.. In de steenfabriek zijn stookkamers, die er allemaal hetzelfde uitzien, maar ze liepen wel regelrecht naar die kamer, waar mijn ouders en de andere kinderen verbleven, dus ze wisten precies*

waar ze moesten zijn... Zo heb ik het later ook aan mijn moeder verteld. Wat er zich precies heeft afgespeeld weet hij niet, maar zijn moeder krijgt het op de een of andere manier voor elkaar, met zijn jongste zusje op de arm, dat de Duitsers zonder zijn vader weggaan. Misschien met de op handen zijnde evacuatie, dat de Duitsers het er maar bij hebben gelaten.

De evacuatie heeft grote indruk op Wim gemaakt.

Onder moeilijke omstandigheden moet men maar zien weg te komen, met de meest primitieve vervoersmiddelen om nog iets aan bezittingen te kunnen meenemen. Voortdurende angst voor beschietingen door overkomende vliegtuigen, hongerig, koud en nat. Noodgedwongen de boerderijen langs voor voedsel, afhankelijk van de welwillendheid van de mensen die langs de route wonen. Zo nu en dan kan hij meerijden in een soort huifkar, met zo'n groot wit zeil eroverheen, waar je helaas niet allemaal tegelijk in kunt, zodat er meestal gelopen moet worden. Een keer tijdens die tocht komt er een Duitse soldaat naar hem toe die hem iets eetbaars geeft.... rijen evacués, voor hem en achter hem. Hij is er nogal verlegen mee, weet zich geen raad met al die tegenstellingen. Tijdens hun tocht krijgen ze op verschillende adressen onderdak. Uiteindelijk komt men in Wierden, Overijssel, aan.

Daar wordt men ondergebracht in een textiel fabriek. Bij aankomst moet je gereinigd worden: dat betekende uitkleden. Naakt loopt op dat moment iedereen door elkaar, mannen, vrouwen en kinderen, jong en oud. Een vernederende ervaring voor velen. De kinderen krijgen de opdracht om met hun gezicht tegen de muur te gaan staan en niet achterom te kijken.

Tijdens de evacuatie wordt hij ook een korte periode gescheiden van zijn moeder. Samen met zijn vader en de andere twee kinderen verblijft hij op een ander adres dan zijn moeder die met de andere drie kinderen elders is ondergebracht. Maar zijn vader is een man die hij niet of nauwelijks kent, na al die jaren van afwezigheid, waardoor hij niet zo'n band met hem heeft, zoals met zijn moeder.... Hij mist haar zo.

Later, kort na de bevrijding, ziet hij ook hoe men een vrouw kaal scheert. Er staat een hoop volk omheen, joelend. Wim staat er een meter of twee vandaan en hij vergeet nooit meer haar ogen. *En zegt hij, als kind voel je de onrechtvaardigheid ervan....*

Voor Wim wordt het na de bevrijding nooit meer hetzelfde, nooit meer de onbevanging van voor de oorlog. Als hij na de bevrijding, na de evacuatie weer naar huis terugkeert, hangt de sfeer van de oorlog er nog...: er ligt een katten lijf in de tuin en in de kelder ligt nog munitie. Het huis stinkt van het vocht, een indringende muffe geur. En ja, hij moet toch ook weer terug naar school, weer dezelfde route. Angst overvalt hem en hij weet er geen raad mee. Wat hij zich nog herinnert is dat hij ooit, onderweg al lopend en spelend langs tarwevelden kwam en de tarwe dan plukte. *Je maakte die dan fijn in je hand en dan blies je de vliesjes weg en de overgebleven tarwekorrels at je dan op.* Hij kan zich niet herinneren dat hij dat na de oorlog ooit weer gedaan heeft.

Men probeert geleidelijk aan de draad weer op te pakken. Er wordt niet of nauwelijks over de oorlog gepraat. Wim leeft in een wat afgesloten wereld, houdt zich vaak afzijdig, raakt snel geëmotioneerd of gauw onder de indruk. Niet snel benaderbaar: *Er moet heel wat gebeuren wil ik goed met iemand om kunnen gaan,* zegt hij daarover.

Tot zijn veertiende gaat hij naar school; zo gaat dat in die jaren. Het is voor zijn ouders een zware tijd om een gezin groot te brengen. Het is de gewoonte dat je mee helpt, geld verdienen en zo komt hij door bemiddeling van zijn ouders in dienst bij een bakker. Hij moet brood rondbrengen met een grote transportfiets, zo'n fiets waarbij de vracht brood voor het stuur op

een rek ligt. Hij kan het gewicht ervan niet hanteren, het is te zwaar voor een tengere 14-jarige jongen. Zo komt hij uiteindelijk toch op de steenfabriek terecht... *Zwaar werk, ik moest hard voor de locomotief uitlopen om de wissel op tijd om te zetten, meestal door de modder waarbij je de kans liep om uit te glijden en dan viel je voor de locomotief..., maar ja, daar werd niet op gelet...* Op het fabrieksterrein worden paarden gebruikt om lorries te trekken. Hij herinnert zich nog het moment dat hij voor het eerst de stal in moet om een paard te halen. Die stal brengt herinneringen aan een verschrikkelijke gebeurtenis bij hem boven: in de nacht van 16 op 17 juni 1944 stortte een geallieerde bommenwerper neer. De brokstukken en de bemanning lagen over een groot gebied verspreid. De bemanning kwam om, zeven personen; één bleef in een boom hangen. Zij zijn zoals hij het uitdrukt bij elkaar gezocht en in die bewuste stal gelegd, ook diegene die in de boom hing. Hij heeft als kind die ernstig verminkte lichamen gezien en hij is die aanblik nooit vergeten. Elke keer als hij daarna die stal weer in moet, staat hij daar als versteend en kan hij niet uit zijn woorden komen. Hij verzint van alles om er onderuit te komen, zoals door een keer een stapel stenen omver te duwen in de hoop dat iemand anders het overneemt, maar tevergeefs... Inmiddels weet hij wie de vliegers zijn en waar ze begraven zijn. *Het waren allemaal jonge jongens, de jongste was 19, de oudste 38...* Als hij erover vertelt emotioneert het hem nog steeds...

Wim ervaart het als zeer teleurstellend dat hij niet verder heeft kunnen studeren, terwijl hij er wel de intelligentie voor heeft, maar het is niet aan de orde geweest. Het is gegaan zoals het gegaan is; gelukkig hebben zijn kinderen wel kunnen studeren. Het is een teleurstelling als hij afgekeurd wordt voor militaire dienst en zwaar lichamelijk werk hem niet lukt, waarschijnlijk vanwege een aangeboren hartafwijking en nogal wat misverstanden daarover met betrekking tot zijn levensverwachtingen. Uiteindelijk resulteert dit in 1962 in een geslaagde hartoperatie op 26 jarige leeftijd. Hoewel de operaties toentertijd minder efficiënt waren dan nu, gaat het daarna lichamelijk gezien een tijd lang redelijk goed.

Geleidelijk aan komen er toch weer veel klachten zowel lichamelijk als geestelijk. Vooral op zijn werk kan hij niet functioneren zoals hij wil en ervaart hij veel problemen. Onbegrip, het gevoel niet gezien te worden. *Hij heeft het idee, dat niet iedereen een goed beeld van hem heeft, maar is niet bij machte om dat te keren, uit onvermogen en omdat ik geen handvatten aangereikt kreeg, hoewel ik er wel naar greep, maar het was een greep in de lucht, helaas...*

Pas veel later wordt het hem duidelijk dat dergelijke klachten veel voorkomen na specifieke oorlogservaringen en dat hij daarin niet de enige is. Het is dan al 1995 voor hij de eerste verbanden kan leggen. Ondertussen is hij dan al vanaf 1991 afgekeurd en in de WAO terechtgekomen.

Met het ouder worden komen de herinneringen boven en het gevoel kansen gemist te hebben, niet alleen door de oorlogsjaren, ook door de armoede van voor en na de oorlog. Hij is nieuwsgierig naar hoe het zou zijn geweest, als hij de oorlog niet zou hebben meegemaakt, maar hij beseft dat hij er geen antwoord op zal krijgen. Hij ervaart zichzelf als een man met veel interesses, op velerlei gebied. Het is teleurstellend achteraf te moeten constateren dat hij dat in zijn leven niet zo tot uitdrukking heeft weten te brengen. Geleidelijk aan beseft hij dat hij als kind door de ervaringen van de oorlog, *er anders uit te voorschijn is gekomen.*

Soms lijkt het leven van toevalligheden aan elkaar te hangen, als Wim op een keer, zo rond 1995 naar de bibliotheek gaat en daar op de leestafel een uitgave van het ICODO ziet liggen, getiteld *Wat gebeurt er met kinderen in een oorlog?* Het trekt onmiddellijk zijn aandacht en

hij zegt er nu over: *het had mijn verhaal kunnen zijn*. Nog verbazingwekkender is het feit dat hij de volgende dag in de krant de advertentie ziet staan van Kombi, met daarin de oproep: *als de tweede wereldoorlog je leven nog steeds beïnvloedt ...* Hij besluit contact op te nemen, *want de machine moet maar gaan draaien*. Tot op dat moment heeft hij zich nauwelijks gerealiseerd welke invloed de oorlog op hem heeft gehad. Een eerste bewustwording, herkenning.

Wim heeft inmiddels aan een aantal gespreksgroepen bij Kombi deelgenomen; dat is niet zo vanzelfsprekend als het lijkt voor iemand als hij.... Hij heeft echter de advertentie van destijds als uitnodigend genoeg ervaren om de stap te wagen en contact met Kombi op te nemen. In de advertentie herkent hij zichzelf en

hoeft hij niet eerst uit te zoeken waar hij met zijn achtergrond moet zijn om over zijn ervaringen te kunnen praten. KOMBI is makkelijk bereikbaar en hij kan er zich zelf zijn, zonder zich daarbij schuldig te voelen naar anderen die mogelijk meer verschrikkingen hebben meegemaakt. Inmiddels begrijpt Wim beter hoe het komt dat hij is zoals hij is. De ervaringen waar hij als kind gedurende de oorlog mee te maken kreeg hebben hun sporen nagelaten. Binnen Kombi, in contact met en door de uitwisseling met andere kinderen van, ervaart hij dat hij niet de enige is.

In zekere zin heeft het hem opgelucht, maar zoals hij zelf zegt, hij is er nog niet... Hij stelt zich nog altijd min of meer gereserveerd op en hij begeeft zich nog niet graag onder de mensen. Bovendien let hij er op om zijn woorden zorgvuldig te kiezen, want hij wil een ander niet kwetsen. Hij weet veel te goed wat dat met je doet. Ook reageert hij vaak overbezorgd, vooral naar zijn kinderen en hij is maar het liefst thuis, op zich zelf. Oorlogen van nu raken hem diep en hij is vaak erg geëmotioneerd als het kinderen betreft. De jongen van toen heeft de wereld van na de oorlog nooit meer zo onbevangen ervaren als voorheen. Het is vermoeiend om zo te leven en het kost hem veel energie. Lastig ook, omdat het emotioneler lijkt dan vroeger, en hij wil zijn vrouw en kinderen er niet mee belasten.

Misschien is hij meer gaan voelen dan vroeger, is er meer verdriet over wat niet geweest is. Het lijkt er niet makkelijker op geworden. Dat hij destijds, en hij bedoelt vooral de tijd toen hij nog werkte, niet bij machte was om zijn gevoelens duidelijk te maken, de onmacht en wanhoop, maar ook de kwaadheid hierover, zijn zichtbaar aanwezig voor een buitenstaander.

Maar naast dit alles, de negatieve ervaringen; zijn verdriet om wat niet geweest is, is hij zich ook bewust geworden van een aantal positieve kwaliteiten. Zo heeft het hem onder andere een brede belangstelling opgeleverd, voor allerlei onderwerpen, zoals de ruimtevaart, de natuur, de politiek. Zijn belangstelling voor politiek heeft hij van zijn moeder, *want een oorlog komt niet zomaar uit de lucht vallen, daar gaat wat aan vooraf; je moet dus op de hoogte blijven*. Het aanvoelen van andere mensen, 't zorgvuldig kiezen van woorden, om een ander niet te kwetsen, ervaart hij als een waardevolle eigenschap.

Zijn vrouw en kinderen zijn alles voor hem en voor zijn inmiddels geboren kleinkind kan hij veel vertedering voelen. Zijn gezicht begint te stralen als hij erover praat en het ontroert hem als hij het slapende kindje in haar bedje ziet en beseft hoe kwetsbaar het is.

Wonderlijk hoe hij zich, het spel van het wegblazen van de vliesjes van de tarwekorrels in de wind herinnert....

Later zal hij dit misschien met zijn kleinkind opnieuw kunnen beleven, maar vooral het plezier van dat onbevangen spel aan haar kunnen overdragen.

Een mens herinnert zich zoiets immers niet voor niets....